

IV BÖLMƏ. İQTİSADİ RAYONLARIN İNKİŞAFI, MÜƏSSİSƏLƏRİN BİZNES STRATEGİYASI VƏ SƏNAYE KOMPLEKSLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

UOT: 332.1: 911.6; JEL: O18, R14, R58

Zümrüd Cümşüd qızı NƏSİBOVA
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dissertantı,
E-mail: nasibova.zumrud22@gmail.com

QLOBAL ÇAĞIRIŞLAR NƏZƏRƏ ALINMAQLA İQTİSADİ RAYONLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – qlobal çağırışlar nəzərə alınmaqla iqtisadi rayonların inkişaf etdirilməsinin metodoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – analiz, sintez və ümumiləşdirmə metodlarından ibarətdir, eyni zamanda baxılan problemlər üzrə müxtəlif tədqiqatçıların yanaşmaları da nəzərə alınmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – müasir qlobal çağırışlar şəraitində iqtisadi rayonların inkişaf etdirilməsi istiqamətində məqsədli proqramların, fəaliyyət strategiyalarının hazırlanmasında əldə olunmuş elmi-praktiki nəticələrdən istifadə olunmasının mümkünlüyü ilə ifadə olunur.

Tədqiqatın nəticələri – qlobal transformasiyalar mühitində iqtisadi rayonların inkişafının dövrün tələblərinə uyğun şəkildə təmin edilməsi üçün tövsiyələrin hazırlanması və təkliflərin irəli sürülməsi ilə əlaqədardır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – məqalədə verilən materiallar işğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan geniş həcmli reabilitasiya kontekstində hazırlanmışdır və əsasən orijinal xarakter daşıyır. Başlıca elmi yenilik müasir dövrdə yeni çağırışlara uyğun olaraq iqtisadi rayonların inkişaf etdirilməsinin daha üstün metodoloji üslublarının müəyyənləşdirilməsi və tətbiqinin vacibliyinin elmi arqumentlərlə əsaslandırılmasıdır. Baxılan problemlər üzrə bir sıra amillərə toxunulmuş və tətbiq xarakterli təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: *qlobal çağırışlar, iqtisadi rayonlar, iqtisadi rayonların inkişaf problemləri, iqtisadi rayonların inkişaf perspektivləri, iqtisadi inkişafın metodoloji əsasları, işğaldan azad olunmuş ərazilər.*

Giriş

Qlobal çağırışlar şəraitində iqtisadi rayonların inkişafının strateji prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi müasir dövrün aktual problemlərindəndir. Son zamanlar Azərbaycan Respublikasında yerli resursların öyrənilməsinin səmərəliliyinin artırılması, iqtisadi rayonların inkişafının tarazlılığının və davamlılığının təmin edilməsi istiqamətində ardıcıl siyasət həyata keçirilir. Ölkədə qəbul edilmiş fərman, sərəncam və digər normativ sənədlər, o cümlədən hökumət tərəfindən reallaşdırılan məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində iqtisadi rayonların inkişafına mane olan bir çox problemlər həll edilmiş və bu inkişafın davamlılığı təmin edilmişdir. Hazırda iqtisadi rayonların inkişaf etdirilməsində əsas məqsəd əhalinin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasıdır. Buna görə də inkişaf prosesi aşağıdakı elementləri əhatə edir: əhalinin gəlirlərinin artırılması, təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi və sağlamlığının yaxşılaşdırılması; insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşmağa yönəlmiş iqtisadi, sosial və institusional sistemin formalaşması, insanların özünəhərməti təmin edə biləcək şəraitin yaradılması; insanların iqtisadi azadlıq səviyyəsinin artırılması [1, s.11]. Ölkənin və onun iqtisadi ra-

yonlarının inkişafı sahibkarlığın inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İqtisadi rayonlarda sahibkarlığın inkişafı məqsədilə respublikamızda fərman, sərəncam və digər normativ sənədlər hazırlanmış və reallaşdırılmış, bir çox müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Bununla belə, iqtisadi rayonlarda sahibkarlığın inkişafında əldə olunan müsbət meyillərə baxmayaraq, rəqabətə tab gətirə bilən, mövcud tələbatı tam ödəyən, ixracyönümlü məhsul istehsal edən sahibkarlıq subyektləri hələ də kifayət qədər yoxdur. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında sahibkarlığın inkişafına təsir göstərən çoxsaylı texniki, psixoloji, təşkilati, iqtisadi amillərlə yanaşı, həmin rayonlarda istehsalın səmərəliliyinin həcmi, sosial amillər, kənd əhalisinin maddi durumu, sahələrin infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi və s. əhəmiyyətli təsir göstərir.

Qlobal çağırışlar şəraitində iqtisadi rayonların inkişaf etdirilməsinin metodoloji aspektləri

Müasir şəraitdə iqtisadi rayonların inkişafının təmin edilməsi daha çox gənclərin rayonlara və kəndlərə gəlişindən və məskunlaşmasından asılıdır. Araşdırmalar göstərir ki, kənd məktəbi məzunlarının az hissəsi kənddə qalmaq, işləmək və öz həyatlarını qurmaq istəyir. Bunun əsas səbəbi, kənd yerlərində infrastrukturun zəif inkişafı, yaşayış şəraitinin müasir tələblərə uyğun olmaması, ən əsası isə iqtisadi rayonların kənd yerlərində informasiya təminatının zəif olmasıdır. İqtisadi rayonlarda aparılan sosial islahatlar və yerli əhalinin əsas həyati tələbatlarının ödənilməsi üçün səmərəli tədbirlər kompleksinin reallaşdırılması yalnız dövlət dəstəyi və icra hakimiyyətlərinin bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyəti ilə mümkündür. Bu aspektdə 2019-2023-cü illəri əhatə edən, Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafını nəzərdə tutan Dövlət Proqramının reallaşdırılması xüsusilə əhəmiyyətlidir [2]. Qeyd edək ki, son illər təsdiq edilmiş və reallaşdırılmış dövlət proqramlarının nəticəsidir ki, ölkəmizdə ÜDM-in həcmi üç dəfədən çox artıb, onun strukturu getdikcə genişlənir. 2004-cü ildən regionların inkişafı problemlərinin həlli ilə bağlı üç məqsədli dövlət proqramı həyata keçirilib və hazırda 2019-2023-cü illəri əhatə edən, sayca dördüncü olan Dövlət Proqramı uğurla icra olunur. Ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, planlaşdırılan və proqnozlaşdırılan tədbirlərin daha yüksək səviyyədə təşkili baxımından iqtisadi rayonların yeni bölgüsü əhəmiyyətlidir. Belə bölgü xarici investisiyaların cəlb edilməsinin daha da artırılmasına, daxili investisiyaların məqsədyönlü və səmərəli istiqamətləndirilməsində, yeni maliyyələşdirmə mənbələrinin formalaşdırılmasında, əlavə dəyər strukturunun şaxələndirilməsində öz müsbət təsirini göstərəcəkdir [5, s. 68].

Bunlarla bərabər 44 günlük Vətən müharibəsi də regionda qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın, sabitliyin, təhlükəsizliyin və rifahın formalaşmasına, ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat vasitələrinin istifadəsinə regionda böyük təkan verir. Hazırda Vətən müharibəsi nəticəsində işğaldan azad edilmiş Qarabağda və onun ətraf ərazilərində artıq inkişaf başlanmışdır. Qarabağın inkişaf istiqamətləri “Azərbaycan Respublikasının 2030-cu ilədək olan dövr üçün sosial-iqtisadi inkişafının Milli Prioritetləri”ndə də öz əksini tapmışdır. Qarabağın dirçəldilməsi və bərpası işlərinin təşkili ilə bağlı intensiv və ardıcıl fəaliyyətə başlanılıb, infrastrukturun yaradılması, böyük köçə hazırlıq işlərinin sürətləndirilməsi istiqamətində tədbirlər ardıcıl surətdə reallaşdırılır. Şübhəsiz ki, bütün bu və ya digər proseslərin səmərəliliyi və məhsuldarlığı bilavasitə maliyyə resursları ilə təminat mexanizmlərinin funksionallığından və istifadə olunan maliyyə alətlərinin məqsədyönlülüyündən asılıdır [6, s. 59]. İqtisadi rayonların yeni bölgüsü səmərəliliyin daha da artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Belə strateji yanaşma planlı reintegrasiya faktıdır və gələcəyə daha optimist proqnozlar verməyə əsas verir. 2021-ci ilin 7 iyul tarixində təsdiq edilmiş “İqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Fərmandan irəli gələn vəzifələrinin icrası məqsədilə artıq zəruri tədbirlər reallaşdırılıb və bu proseslər davam etdirilməkdədir [3]. Yeni iqtisadi rayonlaşdırma ilə işlərin görülməsi məqsədilə layihə və təkliflər hazırlanıb, təqdimat və əlaqələndirmə tədbirləri görüldü, qəbul edilən qərarların qanunvericiliklə tənzimlənməsi istiqamətində əməli addımlar atılıb. Digər tərəfdən, iqtisadi rayonlaşdırma ölkə üzrə iqtisadi fəallığın gücləndirilməsində və dövlət tərəfindən bununla bağlı investisiyalaşdırma proseslərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, ölkənin bütün bölgələrində əhalinin gəlirlərinin şaxələndirilməsinə, sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsinə və regionlarda yaşayış şəraitinin getdikcə yaxşılaşdırılmasına yeni imkanlar yaradacaq.

Xüsusilə, COVID-19 pandemiyası ilə bağlı mövcud qlobal təhdidlər və çağırışlar kontekstində iqtisadi sektorların sürətli bərpası, iqtisadi geriliyin aradan qaldırılması və səmərəliliyin artırılması üçün daha geniş perspektivlər açılır. Digər tərəfdən, iqtisadi rayonlaşdırma ilə bağlı yenilənmə Vətən müharibəsində qələbədən sonra yaranmış obyektiv reallıqları əks etdirir. Ümumiyyətlə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və təsərrüfat dövrüyyəsinə qaytarılması iqtisadi rayonların, onların məhsuldar qüvvələrinin və resurslarının daha dəqiq, rəşional bölüşdürülməsini zəruri edir. Siyasi və milli təhlükəsizlik baxımından da yeni yaradılmış iqtisadi rayonlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məlumdur ki, ölkəmizdə “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” hədəfləri həyata keçirilir. Fikrimizcə, bu proseslər ölkəmizin qüdrətli dövlətə çevrilmək şanslarını artıracaq və biz öz milli təhlükəsizliyimizi, eləcə də iqtisadi təhlükəsizliyimizi əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirə biləcəyik. Beləliklə, Qarabağ iqtisadi rayonunun yaradılması ilə Qarabağın özü bütöv iqtisadi və siyasi konsepsiya kimi ön plana çıxır və revanşist qüvvələrə qarşı qabaqlayıcı tədbirlərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Son illər Azərbaycanın maliyyə imkanları artmış və ölkəmiz artıq transmilli layihələrin təşəbbüsçüsü və əsas iştirakçısı kimi çıxış etməyə başlamışdır. Eyni zamanda, Bakıda və regionlarda müasir infrastrukturun yaradılması, ən müasir texnologiyalara əsaslanan müəssisələrin fəaliyyətə başlaması, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, əhalinin yaşayış şəraitinin və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması Azərbaycanın dünyada nüfuzunun daha da artmasına zəmin yaratmışdır. Hazırda infrastrukturun inkişafı prioritet sahələrdən biridir və iqtisadi rayonların səmərəli inkişafının əvəzsiz şərtidir. İnfrastruktur həm rayon iqtisadiyyatının fəaliyyət göstərməsi, həm də xalq təsərrüfatının fəaliyyət göstərməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Üstəlik, infrastruktur iqtisadi rayonların ayrılmaz hissəsidir. Eyni zamanda, iqtisadi rayonlarda infrastrukturun inkişaf səviyyəsi ilə onun inkişafı arasında birbaşa əlaqənin olduğu da göz qabağındadır. Milli iqtisadiyyatda infrastrukturun aşağıdakı əsas növlərini ayırmaq adətdir: 1) sənaye infrastruktur: yük nəqliyyatı, maddi-texniki təchizat, istehsal sektoruna xidmət edən rabitə və s.; 2) sosial infrastruktur: təhsil, səhiyyə, bədən tərbiyyəsi və idman, mədəniyyət, uşaq müəssisələri, sosial müdafiə və sosial təminat sistemi, sərnişin nəqliyyatı, mənzil-kommunal təsərrüfatı, şəhərsalma, məişət xidməti, ticarət və ictimai iaşə; 3) bazar infrastruktur: kommərşiya bankları, audit firmaları, investisiya fondları, sığor-ta şirkətləri, informasiya sistemi, sərği mərkəzləri, mərketing, reklam firmaları, ticarət və ictimai iaşə və s. Sosial-iqtisadi infrastruktur iqtisadi rayonların inkişaf amilidir və aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir: cəmiyyətin bütün əsas sahələrində, o cümlədən istehsalatda səmərəli insan fəaliyyətinin təmin edilməsi; infrastruktur elementlərinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu və bir-birini tamamladığı mürəkkəblilik; infrastrukturun inkişafı problemlərinin həllində normativ yanaşmanın tətbiqi; sosial infrastrukturun iqtisadi rayonlarda əhalinin inkişafı məqsədlərinə tabe edilməsi və s.

Qeyd edək ki, istehsal infrastrukturunu inkişaf etmədən müəyyən ərazidə istehsalın inkişafı mümkün deyildir, eyni zamanda infrastrukturun inkişaf səviyyəsi konkret ərazinin inkişafının ümumi səviyyəsinə müəyyən edir. İnfrastruktur, istehsal sisteminin bir hissəsi kimi, açıq şəkildə regional xarakter daşıyır. Çox vaxt onun elementləri müəyyən bir bölgənin ərazisinə bağlıdır. Cəmiyyətin rəşional ərazi təşkilati bütün ərazi bölgələrinin inkişafının səmərəliliyini təmin etməlidir. İnfrastrukturun iqtisadi rayonların inkişafına təsiri əhalinin həyatının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılmasında, iqtisadiyyatın həyat qabiliyyətinin təmin edilməsində və s. özünü göstərir. Cəmiyyətin inkişafı üçün rahat və təhlükəsiz şəraiti təmin etməyən infrastrukturun fəaliyyəti, başqa sözlə, infrastrukturun fəaliyyətinin pozulması iqtisadi rayonların inkişafında problemlərin yaranmasına və kəskinləşməsinə səbəb olur [8, s.75].

İqtisadi rayonlarda innovativ infrastruktur kimi klasterlərin, texnoparkların, biznes inkubatorların və s. yaradılması da onların inkişafı baxımından zəruridir. İnnovasiya infrastrukturunu iqtisadi fəaliyyətin əlaqələndirilməsinə töhfə verir, onun səmərəliliyini artırır. Klasterlər şəkildə innovativ iqtisadiyyatın inkişafı iqtisadi rayonların inkişafı üçün perspektivli strategiyalardan biridir. Eyni zamanda, ərazi inkişafı strategiyasının hazırlanması iqtisadi rayonların tənzimlənməsinin ən vacib elementlərindəndir. Klaster təşkilatı regional inkişaf strategiyası üçün əsas ola bilər [7, s.15]. Regio-

nal klasterlərin yaradılması regional səviyyədə formalaşmış əlaqələrin köməyi ilə dövlət orqanlarının, əhalinin və biznes strukturlarının, hətta bütöv sənaye sahələrinin fəaliyyətinin birləşməsinə kömək edir. Regional klasterlər bazar münasibətlərinin intensiv inkişafına səbəb olur. Belə ki, rayonların inkişafı kəmiyyət artımından daha çox gəlirlərin artırılması, əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi və sağlamlığının yaxşılaşdırılması əsasında orada baş verən keyfiyyət dəyişiklikləridir.

Ölkənin əksər iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı ərazilərinin inkişafı üçün imkanlar və çoxlu sayda fəaliyyət sahələri mövcuddur. Məsələn, kənd təsərrüfatı sahəsində pambıqçılığın inkişafı həm kənd təsərrüfatı rayonunun emal kompleksinin emal potensialını artıracaq, həm də əhalinin toxuculuq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində yerli brendlər yaradacaq. Digər tərəfdən, iqtisadi zonalar şəbəkəsinin yaradılması və bununla bağlı tədbirlərin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi, onların ixtisaslaşdırılması və kompleks inkişafı mühüm şərtdir. Eyni zamanda, iqtisadi rayonlarda daha da inkişaf edəcəyi gözlənilən sahələrin imkanlarını diqqətlə öyrənmək, lazımi ehtiyat tədbirlərini görmək lazımdır. Bu kontekstdə kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsi, innovasiyaların tətbiqi, kooperasiya və inteqrasiya əlaqələrinin adekvat qiymətləndirilməsi, kənd təsərrüfatının inkişafında elmi-texniki tərəqqinin rolunun yüksəldilməsi zəruridir. Hazırda iqtisadi rayonların inkişafına töhfə verən regionlararası əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. Odur ki, həmin rayonların maddi, əməliyyat və institusional bazasında azad iqtisadi zonaların (AİZ) yaradılması perspektivi ilə terminalların və çoxnövlü nəqliyyat-boşaltma qovşaqlarının, anbar obyektlərinin daha da inkişaf etdirilməsi zəruridir. Qarşıdakı illərdə ölkəmizin müxtəlif iqtisadi rayonlarında AİZ-lərin yaradılması prosesləri xeyli sürətləndiriləcək. Bu baxımdan qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda AİZ-lərin yaradılması və onların inkişaf prosesləri böyük sürətlə daha aktiv fazaya keçəcəkdir. Belə ki, Azərbaycan iqtisadi inkişaf yolunda milli iqtisadiyyatın strukturunun yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsi, onun neftdən asılılığının azaldılmasında AİZ-lərin roluna və əhəmiyyətinə böyük əhəmiyyət verir. Bu proseslərdə AİZ-lər aparıcı fəaliyyət istiqamətlərindən biri hesab olunur. Son dövrlərdə ölkəmizdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, ilk növbədə, dünya təcrübəsinin ən yaxşı nümunələrindən istifadə etməklə bütün sahələrin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılır. Müasir sənaye parkları, sənaye zonaları, texnoparklar, yüksək texnologiya parkları yaradılır və bir çoxları artıq uğurla fəaliyyət göstərir. Onlar təşkil olunduqda dövlət tərəfindən bir sıra məsələlərə diqqətin artırılması, elmi ictimaiyyətin iqtisadi mexanizmlərlə bağlı daha dərin tədqiqatlara marağı ön plana çıxır. Digər tərəfdən, əsas diqqət AİZ-lərin və digər bu kimi yeni iqtisadi alətlərin idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılması prosesinə yönəlib. Azərbaycanda AİZ-ləri yaradılması proseslərinin daha məhsuldar və mütəşəkkil mərhələyə keçməsi məqsədlə zəruri əsas şəraitin formalaşması və inkişafı potensialı artır. Bu amillər ölkənin iqtisadi rayonlarında mövcud olan təbii və iqtisadi ehtiyatlardan daha səmərəli və məhsuldar istifadədə AİZ-lərin imkanlarından istifadə etmək üçün əsas ola bilər [4, s. 350-351].

İqtisadi rayonların inkişaf etdirilməsində iqtisadi, maliyyə-kredit mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

Qeyd edək ki, iqtisadi rayonların innovativ seqmentlərinin, yüksək texnologiyalı istehsallarının inkişafı və onların əhalisinin müasir peşəkar strukturunun formalaşdırılması regiona investisiyaların cəlb edilməsi məqsədlə əlverişli institusional şəraitin yaradılmasına, mövcud resursların kapitalaşdırılması üçün bazar infrastrukturunun inkişafı töhfə verə bilər. İqtisadi rayonların maliyyə sistemi onların inkişafına böyük təsir göstərir. Bu, həmin rayonların maliyyə sisteminin mövcudluğunu, daimi inkişafını və normal fəaliyyətini şərtləndirir. Maliyyə sisteminin nəzərdən keçirilən komponentləri iqtisadi rayonlarda onun rolunu və əhəmiyyətini izah etməyə və aşkar etməyə imkan verir. İqtisadi rayonların maliyyə sistemi təkcə özlərinin deyil, bütün ölkənin iqtisadiyyatının mühüm hissəsidir. İqtisadi rayonların maliyyə bazarlarının mühüm komponentləri investisiya fondları və şirkətlərdir. İqtisadi rayonlarda investisiya fondlarının yaradılmasına ehtiyac çox yüksəkdir. Bu, investisiyaların əsas stimulu olduğu ölkənin ümumi iqtisadi inkişafında hər bir regionun artan rolu ilə bağlıdır. Belə ki, belə fondların yaradılması investisiya cəlb ediciliyinin yüksəldilməsi baxımından iqtisadi rayonların büdcə yükünü azaldır. Bu mexanizm özəl və dövlət tərəfdaşlığı

vasitəsilə həyata keçirilir. İqtisadi rayonların maliyyə-kredit sistemi onun iqtisadi və sosial həyatının digər sahələri ilə sıx bağlıdır və onlara nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərir. Maliyyə-kredit sisteminin inkişaf səviyyəsi regionun bütün təsərrüfat subyektlərinin artım templərini və onların rəqabətqabiliyyətli mövqelərini müəyyən edir. İntestisiya üçün region seçərkən, inkişaf etmiş maliyyə-kredit sisteminin, kommersiya bankları, investisiya institutları və sığorta təşkilatları şəbəkəsinin olması yekun qərarın qəbul edilməsində mühüm rol oynayır. Maliyyə-kredit sisteminə baş verən dəyişikliklər iqtisadi rayonların inkişafına birbaşa təsir göstərir.

Hesab edirik ki, iqtisadi rayonları inkişaf etdirərkən onların maliyyə-kredit mexanizmini təkmilləşdirmək lazımdır. Maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

1. İqtisadi rayonlarda bank sektorunun yenidən təşkili, daha dəqiq desək, sahibkarlığa verilən kreditlərə zəmanət sisteminin yaradılması, verilmiş kreditlərin məqsədli istifadəsinə nəzarət, müştərinin bütün xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla analitik bankdaxili məlumatların strukturlaşdırılması, banklar tərəfindən vaxtında və səmərəli kreditləşdirilməsi məqsədi ilə rayonun inkişafı üçün prioritet olan müəssisə və təşkilatların siyahısının formalaşdırılması.

2. İşgüzar fəallığın stimullaşdırılması, o cümlədən iqtisadi rayonların inkişafı üçün əsas istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti üçün rəqabət mühitinin formalaşdırılması, modernləşdirmə, innovasiya, ixrac və idxalı əvəzetmə sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi.

3. İqtisadi rayonların potensialının inkişafının, onların maliyyə rifahının stimullaşdırılmasına və istehsalın maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılmasına kömək edəcək ixtisaslaşmış inkişaf institutlarının yaradılması yolu ilə ədalətli rəqabətə əsaslanan qabaqcıl təcrübənin tətbiqi.

4. Regional investisiya fondlarının yaradılması yolu ilə investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, investisiyaların həcmnin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilərin tərkibinin müəyyənləşdirilməsi. Ayrı-ayrı iqtisadi rayonun qiymətləndirilməsi onun fəaliyyət istiqamətləri, ərazi yerləşməsi, inkişaf xüsusiyyətləri və s. nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Beləliklə, maliyyə-kredit alətlərinin standartları o qədər diferensiallaşdırılmalı, uyğunlaşdırılmalı və effektiv olmalıdır ki, sənayesi inkişaf etmiş, xammal potensialı, əmək ehtiyatları artıq olan, subsidiyalara yüksək tələbat olan və s. iqtisadi rayonlara tətbiqində heç bir çətinlik olmasın və s.

İqtisadi rayonların maliyyələşdirilməsi mənbələri kimi bank sektoru çıxış edir. İqtisadi rayonlarda bank sektoru üçün yeni şərtlər bank xidmətlərindən istifadə strukturunu əsaslı şəkildə dəyişdirir. Bank sektoru regionun həyatında xidmətlərin göstərilməsi, eləcə də yeni istifadəçilərin cəlb edilməsi baxımından mühüm rol oynayır. İstənilən iqtisadiyyat üçün bank sektorunun ən mühüm strateji vəzifəsi yüksək keyfiyyətli və sabit bank sisteminin formalaşdırılmasıdır ki, bu da öz növbəsində federal və regional bankların qruplaşdırılmış hüceyrəsidir. Uğur və iqtisadi artım bank sektorunda səmərəli və sağlam rəqabətin nəticəsidir. İnkişaf etməmiş bank sistemi həm təhdidlər yaradır, həm də iqtisadi inkişaf tempinə təsir göstərir. Regionun inkişafında ən mühüm rol yerli regional banklarla inkişaf etmiş bank sisteminin regionda olmasıdır. İnkişaf etmiş rəqabətqabiliyyətli bank sisteminin mövcudluğu müvafiq səviyyəni saxlayan regional bankların mövcudluğunun nəticəsidir, müasir şəraitə uyğun rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün yaxşı qurulmuş və adekvat mexanizm olmadan mümkün deyil [10, s. 60].

İqtisadi rayonların inkişafında bank sektorunun yerini müəyyənləşdirmək üçün potensialının strukturunu tədqiq etmək lazımdır. İqtisadi rayonların bank sektorunun potensialının strukturunda, fikrimizcə, aşağıdakı elementləri ayırmaq lazımdır: reproduktiv, kredit, investisiya, maliyyə, bazar, resurs, institusional və digər potensiallar. Bank sistemlərinin tədqiqinə həsr olunmuş müasir iqtisadi ədəbiyyatın təhlili göstərdi ki, iqtisadi potensialın reproduktiv aspektinə çox az diqqət yetirilir. Mütəxəssislər arasında kredit təşkilatlarına münasibətdə maddi sferada məhsul və xidmətlərin istehsalı və təkrar istehsalının prinsipləri, forma və üsullarından istifadəyə əsaslanan yanaşma üstünlük təşkil etməkdə davam edir. Mübahisələrin təkcə nəzəri deyil, həm də praktiki əhəmiyyəti var. Əsaslandırmanın məntiqi belədir ki, əgər kredit təşkilatları maddi istehsal müəssisə-

ləri kimi əlavə dəyər yaradırsa, maliyyə resursları kapital şəklində fəaliyyət göstərir. Bank əməliyyatları vasitəsilə çevrilən pullar dəyər artımına malik olmadığı üçün onları iqtisadi resurs hesab etmək olmaz. Belə olan halda pulla fəaliyyət göstərən banklar heç nə yaratmır və nəticədə onların təkrar istehsal prosesinin öyrənilməsi mənasızlaşır. Lakin məlum olduğu kimi, kredit-maliyyə münasibətləri ərazilərin bütün təkrar istehsal prosesinə, onun bütün mərhələlərində ÜDM-in hərəkətinə vasitəçilik edir, növbəti təkrar istehsal tsiklinin reallaşdırılması məqsədilə maliyyə imkanları yaradır. Odur ki, bank sektoru artan iqtisadi potensialın təsiri altında rayonlarda iqtisadi artımın təmin edilməsi baxımından əhəmiyyət daşıyır ki, bu da həmin sektorun strukturunun, iqtisadi potensialının vəziyyətinin real sektorla birgə öyrənilməsini zəruri edir.

Kredit potensialı - bank sisteminin hüquqi və fiziki şəxslərə, habelə dövlətə yeni kreditlər verməklə müəyyən müddət ərzində tədaviyə ehtiyac olan pul kütləsini artırmaq üçün real imkanları təmin edir. İnvestisiya potensialı - regionun bank sektorunun iqtisadiyyata uzunmüddətli kredit vermək qabiliyyətini nəzərdə tutur. İnvestisiya potensialı, kredit kimi, regionda bank sektorunun iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsində ən vacib olanlardan biridir. Məhz kommertiya banklarının investisiya imkanları regionun iqtisadi yüksəlişi üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Ekspertlərin fikrincə, regionun investisiya potensialının vəziyyəti regional bank sektorunun investisiya potensialının vəziyyətindən çox asılıdır. Maliyyə potensialı - regionda kredit təşkilatları sisteminin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyində, onların fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsində, rentabelliyində, likvidliyində, kredit portfelinin keyfiyyətində və s. ilə ifadə olunur. Bankın bazar potensialı tutumu olduqca böyük olan bank xidmətləri bazarının potensialının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Resurs potensialı - bank sektorunun yüksək keyfiyyətli, əlverişli resurs bazasının - əsasən hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitləri və daha az dərəcədə banklararası kreditlər hesabına regionun iqtisadi potensialını dolayısı ilə əks etdirir. İnstitusional potensial regionda bank sektorunun inkişaf səviyyəsini xarakterizə edir [11, s.134].

Müasir şəraitdə iqtisadi rayonlarda fəaliyyət göstərən banklar üçün mühüm problem bank və ilk növbədə kredit risklərinin idarə edilməsidir [9, s.119]. Bank hər bir sahibkarlıq subyekti kimi məcburi qiymətləndirmə və idarəetmə tələb edən risk zonasında fəaliyyət göstərir. İqtisadi rayonlarda bank sistemində risklərin idarə edilməsinin inkişafı üçün kredit təşkilatlarının tənzimlənməsi üsullarının və istiqamətlərinin işlənilib hazırlanmasının davam etdirilməsi, kommertiya banklarının yenidən maliyyələşdirilməsinin forma və şərtlərinin genişləndirilməsi əsasında bank sistemində likvidlik risklərinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, bank sisteminin likvidliyini qorumaq və iqtisadiyyatın real sektoruna kredit vermək üçün uzunmüddətli resursların çatışmazlığı problemini həll etmək, vəsait axınının yönləndirilməsi, maliyyə stimullarının tətbiqi üçün bir sıra tədbirlər görmək zəruridir. Bu sahələrdə məqsədyönlü səylər iqtisadi rayonlarda bank risklərinin azaldılmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Fikrimizcə, bank sektoru müxtəlif səviyyələrdə iqtisadiyyata resursların səmərəli şəkildə bölüşdürülməsinə, əlaqəli sahələrin yeni məhsullarının formalaşdırılmasına, regionlara investisiya layihələrini həyata keçirməyə imkan verir, malların alınması üçün vəsait təmin etməklə tələbat yaradır. Bankların fəaliyyətinin və onların maraqlarının genişləndirilməsi ilə yeni iş yerləri yaranır, həm də yeni müasir peşələrə tələbat yaranır. Bu halda iqtisadi rayonların inkişafı üç mühüm prinsipə əsaslanmalıdır: 1) iqtisadi inkişafın potensial və məhdudlaşdırıcı amillərinin təhlili, ölkənin iqtisadi inkişafında hər iqtisadi rayonun yerinin müəyyənəşdirilməsi; 2) strateji prioritetlərin müəyyənəşdirilməsi, iqtisadi rayonların xüsusiyyətlərindən və potensialından maksimum istifadə; 3) iqtisadi rayonlarda strateji prioritetlərin reallaşdırılmasının daimi monitorinqi, strateji inkişafın fundamental prinsipləri qorunmaqla sənaye sahələrinin inkişafında orta və uzunmüddətli meyillərin dəyişməsindən asılı olaraq onların müntəzəm tənzimlənməsi.

Nəticə

Hesab edirik ki, yaxın perspektivdə Azərbaycanda iqtisadi rayonların inkişafı məqsədilə dövlət səviyyəsində aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruridir:

- iqtisadi rayonlarda sahibkarlığın inkişafı, səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi, yoxsulluğun azaldılması, emal müəssisələrinin inkişafının davamlılığının təmin edilməsi;
 - regional səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla sahibkarlığın təşkilati-hüquqi formalarının əsaslandırılması, kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı, kənd təsərrüfatı xidmətlərinin genişləndirilməsi və bu uğurların hər bir iri kənddə təşkili;
 - regional sahibkarlığın inkişafı üçün iqtisadi rayonlara investisiyaların qoyulması, o cümlədən kənd təsərrüfatı texnologiyalarının mənimsənilməsi, investisiya proqramlarının hazırlanması və reallaşdırılması;
 - bütün rayonların və kəndlərin informasiya-məsləhət xidmətləri ilə əhatə olunması;
 - regional infrastrukturun inkişafı ilə bağlı layihələrin hazırlanması və reallaşdırılması və s.
- Bütün bunlarla yanaşı, iqtisadi rayonların tarazlı və dayanıqlı inkişafı üçün zəruri şərtlərdən biri də həmin rayonların üstünlük verdiyi sənaye sahələrinin inkişafı məqsədilə prioritetlərin müəyyənləşdirilməsidir və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev, A.M. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının idarə edilməsində dövlət proqramlarının rolu / A.M. Ağayev, R.A. Məmmədov // Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment. – 2018. № 1, – s. 9-13.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. – Bakı, – 29 yanvar 2019-cu il.
3. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli 1386 nömrəli Fərmanının icrasının təmin edilməsi barədə ARNK-nin Qərarı. – Bakı, – 10 iyul 2021-ci il. <https://nk.gov.az/az/document/5457/print/>.
4. Əliyev, Ş.T. Azad iqtisadi zonaların inkişafının aktual aspektləri. Monoqrafiya. Sumqayıt: SDU-nun Redaksiya və nəşriyyat işləri şöbəsi, – 2022, – 422 s.
5. Əliyev, Ş.T. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri. “Geostrategiya” jurnalı, – Bakı, – sentyabr, 2021. №4, – s.67-72.
6. Quliyeva, A. Müasir dövrdə regionların inkişafının intensivləşdirilməsində maliyyə təminatı mexanizmlərinin aktual problemləri. “Geostrategiya” jurnalı, -Bakı,-2021. №3 (63). – s.56-61.
7. Бадахова, И.Т. Сущность государственного регулирования регионального социально-экономического развития / И. Т. Бадахова // Chronos. – 2020. № 10(49), – с. 13-15.
8. Влияние инфраструктуры на социально-экономическое развитие региона / А.А. Селиверстов, Н.Р. Шадейко, И.В. Волчкова [и др.] // Национальная Ассоциация Ученых. – 2016. № 8(24), – с. 74-75.
9. Идрисова, С.К. Роль банковского сектора в кредитовании экономики региона / С.К. Идрисова, Х.Р. Гаджиева // Экономика и управление: проблемы, решения. -2017.-Т.3. №3, - с.117-121.
10. Ковалена, Н.А. Актуальные аспекты модернизации банковского сектора в условия современной экономики //Финансовые рынки и банки. – 2020. №2, – с.58-62.
11. Сайтова, М.Ю. Потенциал банковского сектора в системе экономического роста региона / М.Ю. Сайтова // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. – 2014. № 42, – с. 130-135.

Зумруд Джумшуд кызы Насибова
диссертант Азербайджанского Университета Кооперации,
E-mail: nasibova.zumrud22@gmail.com

Методологические особенности развития экономических районов с учётом глобальных проблем

Резюме

Цель исследования – в статье рассматриваются методологические особенности развития экономических районов с учётом глобальных проблем.

Методология исследования – состоит из экономических методов - анализа, синтеза, сравнения и обобщения. Кроме того, учтены научные подходы ряда учёных, изучающие проблемы развития экономических районов.

Практическое значение исследования – отражены в подготовке комплексных мероприятий и более действенных механизмов для углубления развития экономических районов в контексте глобальных трансформаций.

Результаты исследования – рассмотрены в подготовленных предложениях и рекомендациях по методологическим особенностям развития экономических районов в нынешних условиях.

Оригинальность и научная новизна исследования – заключается в обосновании важности оптимального определения методологических особенностей углубления развития экономических районов, выявления ресурсного потенциала и привлечения существующих возможностей в хозяйственно-финансовый оборот. Рассмотрены и систематизированы ключевые факторы и вопросы, способствующие интенсификации развития экономических районов в современных условиях.

Ключевые слова: *глобальные проблемы, экономические районы, проблемы развития экономических районов, перспективы развития экономических районов, методологические основы экономического развития, территории, освобождённые от оккупации.*

Zumrud Jumshud Nasibova
doctoral student of Azerbaijan University of Cooperation,
E-mail: nasibova.zumrud22@gmail.com

Methodological features of the development of economic regions taking into account global challenges

Summary

The purpose of the research is to consider the methodological features of the development of economic regions, taking into account global challenges.

Research methodology - consists of economic methods - analysis, synthesis, comparison and generalization. In addition, the scientific approaches of a number of scientists studying the problems of the development of economic regions are taken into account.

The practical significance of the research is reflected in the preparation of integrated measures and more effective mechanisms for deepening the development of economic areas in the context of global transformations.

The results of the research are considered in the prepared proposals and recommendations on the methodological features of the development of economic regions in the current conditions.

The originality and scientific novelty of the research consists of justifying the importance of optimal determination of the methodological features of deepening the development of economic regions, identifying the resource potential and attracting existing opportunities to the economic and financial turnover. Main factors and issues contributing to the intensification of the development of economic regions in modern conditions are systematized.

Key words: *global challenges, economic regions, problems of development of economic regions, prospects for development of economic regions, methodological foundations of economic development, territories liberated from occupation.*